

ЗАХОДИ УРЯДУ ЩОДО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНЕЦЬКО- ПРИДНІПРОВСЬКОГО РЕГІОНУ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ. (У ВИСВІТЛЕННІ ГАЛУЗЕВОЇ ПРЕСИ)

У статті аналізуються заходи царського уряду Російської імперії щодо розвитку гірничої та металургійної галузей промисловості Донецько-Придніпровського регіону наприкінці ХІХ ст. та форми і методи висвітлення на сторінках галузевих професійних журналів.

Ключові слова: царський уряд, розвиток, промисловість, Донецько-Придніпровський регіон, галузева преса.

В статті аналізуються заходи царського уряду Російської імперії щодо розвитку гірничої та металургійної галузей промисловості Донецько-Придніпровського регіону наприкінці ХІХ ст. та форми і методи висвітлення на сторінках галузевих професійних журналів.

Ключевые слова: царское правительство, развитие, промышленность, Донецко-Приднепровский регион, отраслевая пресса.

The influence of tsarist power on the development of the mining and metallurgical branches of industry of Donetsk-Prydniprovsk region at the end of the XIX century is analyzed in the article.

Key words: tsarist power, development, industry, Donetsk-Prydniprovsk region, branch press.

66 ■

Стан гірничої та металургійної промисловості Півдня Росії у 80-х рр. ХІХ ст. характеризувався як застійний, перехідний, біфуркаційний. В галузевій пресі Донецько-Придніпровського регіону були проаналізовані помилки уряду щодо організації галузей, визначені головні напрямки економічної політики як держави, так і підприємців (консолідація зусиль, привертання уваги суспільства, професіоналів та працівників гірничої і металургійної промисловості до нагальних потреб галузей, у тому числі через використання засобів масової інформації).

Проблема впливу царської влади на розвиток промисловості в Донецько-Придніпровському регіоні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття висвітлювалась в фундаментальних дослідженнях з історії України, з історії народного господарства [29; 27; 28], у монографіях з економічної історії Росії та України (праці П.А. Хромова, С.Г. Струмиліна, С.М. Злупка, В.О. Голобуцького) [53,48,26,15], у дослідженнях з історії розвитку гірничої і металургійної галузей промисловості Донецько-Придніпровського регіону, а також з історії промислового перевороту й модернізації цих галузей (Г.Д.

Бакулєв, Є.О.Новік, О.О. Нестеренко, Т.І. Дерев'янкін, Л.Г. Мельник, А.М. Соловійова, Б.В. Тихонов, В.В. Крутіков, А.М. Михненко, І.В. Довжук, В.І. Подов, О.Б. Шляхов) [4; 5; 35; 34; 24; 31; 47; 51; 30; 33; 25; 37; 54], але в цих працях недостатньо використовувалися матеріали галузевої преси, яка є багатим історичним джерелом, відтворюючим політику царського уряду щодо розвитку гірничої та металургійної галузей промисловості у зазначений час.

Мета даної статті – проаналізувати вплив царської влади на розвиток гірничої та металургійної галузей промисловості в Донецько-Придніпровському регіоні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у висвітленні галузевої преси.

Для досягнення мети дослідження необхідно вирішити наступні завдання: проаналізувати публікації галузевої преси, присвячені урядовій політиці щодо розвитку промисловості в Донецько-Придніпровському регіоні у зазначений період; визначити та охарактеризувати головні напрямки економічної політики уряду у гірничій та металургійній галузях промисловості; проаналізувати значення з'їздів південних гірничопромисловців, які скликалися з дозволу міністра державного майна; висвітлити роль присутності царської родини під час закладання доменної печі Брянського товариства в Катеринославі.

У травні та червні 1886 р. відбулися дві значні події, які мали відношення як до урядового визнання індустріальної цінності та перспективності Донецько-Придніпровського регіону, так і для єднання зусиль південних гірничопромисловців для забезпечення умов промислового піднесення. У травні 1886 р. журнал «Южнорусский горный листок» (далі ЮРГЛ) у розділі „Местные известия” надрукував репортаж про перебування імператора, імператриці та цесаревича у Катеринославі, під час якого вони прийняли депутацію гірничопромисловців Півдня Росії. Царська родина вперше проїхала Катеринославською залізницею, для того щоб узяти участь у

закладанні доменної печі представниками Брянського товариства. Депутація гірничопромисловців піднесла імператору хліб-сіль на блюді, яке було виготовлене із суцільного шматка кам'яної солі з копалень Брянцевського товариства М.М. Летуновського і К°. Те блюдо було кругле, масивне, по його краях у восьми медальйонах були вставлені зразки макіївського кам'яного вугілля, коксу з вугілля Калинської копальні, грушевського антрациту, криворізьких залізних, микитівських ртутних і сурм'яних, есаулівських цинкових і срібно-свинцевих руд.

На хлібі знаходилася сільниця, яка була виточена з брянцевської кам'яної солі, овальна, тонка, прозора, мов кришталь [32, с.1918].

У червні 1886 р. в галузевому журналі ЮРГЛ було надруковано положення про гірничопромислові з'їзди південної Росії, яке було обговорено та затверджено на Х з'їзді у 1885 р., тобто майже за 11 років після заснування цієї організації. Журнал особливо відзначив, що з'їзди скликалися з дозволу міністра державного майна: а) для збору статистичних даних про прогнозовану продуктивність копалень, а також запланований обсяг вивезення вугілля залізницями в наступному році; б) для вирішення господарських та адміністративних питань з'їзду і товариства допомоги покаліченим робітникам гірничої галузі; в) для обговорення різних проблем гірничозаводської промисловості за згоди міністра [3, с.1999-2007].

У 90-х рр. ХІХ ст. на Півдні Росії були створені сприятливі умови для розвитку вітчизняної гірничої промисловості. У галузевому журналі «Горнозаводской листок» (далі ГЗЛ) про це писали так: „... поле деятельности тем более интересное, что сама горная промышленность соприкасается со многими различными сторонами русской экономической жизни и ставит для решения вопросы живые, насущные, полезные и важные и для

государства, и для населения вообще” [1, с.861].

Щодо стану кам'яновугільної промисловості, фахівці галузі у звітах статистичного бюро Ради з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії інформували на сторінках ГЗЛ про постійне зростання обсягів видобутку вугілля, яке надходило на внутрішній ринок.

Аналіз матеріалів галузевої преси дозволяє виділити декілька аспектів діяльності уряду. Один із них можна охарактеризувати як адміністративно-організаційний. У 1891 р. було опубліковано царське розпорядження про запровадження окремого гірничого управління для південної Росії в Катеринославі. У цьому розпорядженні повідомлялося, що “начальнику горного управления южной России предоставляются все те права, которыми пользуется главный начальник уральских горных заводов по заведыванию горною частью на Урале” [6; с.993]. Уряд вирішив, що нове гірниче управління буде більш ефективно опікуватися проблемами південної промисловості. Уряд надсилав інструкції гірничому управлінню південної Росії, які публікувалися в ГЗЛ. Одна з таких інструкцій мала назву “Положение о круге ведомства, правах и обязанностях должностных лиц и установленный местного горного управления”. Гірниче управління завідувало державними та приватними гірничими заводами, рудниками, а також розробками корисних копалин. До обов'язків управління входили: нагляд за виконанням законів і розпоряджень уряду, опікування розвитком і покращенням рудничного та заводського виробництва [42, с.1460].

Особлива увага приділялася контролю за витратами державних коштів. Управління мало сприяти приватним гірничим заводам і промислам, володіти інформацією про становище, потужність, нововведення та відкриття на підприємствах [40, с.1085-1086].

Губернії, які належали до гірничого управління, поділялися на

4 гірничі округи: Луганський, Харківсько-Бахмутський, Південно-Західний, Дніпровсько-Таврійський. Гірничі округи очолювали окружні інженери, діяльність яких підпорядковувалася безпосередньо гірничому департаменту Міністерства землеробства та державного майна. Гірничому департаменту також підпорядковувалися металургійні заводи. Гірничі справи області Війська Донського знаходилися у сфері діяльності Військового міністерства [22, с.4535]. Міністрові державного майна надавалося право встановлювати та змінювати кордони гірничих округів, видавати інструкції щодо внутрішнього розпорядку й обов'язків посадових осіб, скликати з'їзди гірничопромисловців Півдня Росії для обговорення потреб регіональної гірничої промисловості [40, с.1085].

У 1892 та 1895 рр. були опубліковані урядові розпорядження як доповнення до правил даної інструкції. Гірничопромисловці мали узгоджувати проекти розробки корисних копалин із окружними гірничими інженерами [9, с.1151-1152; 12, с.2245-2246]. Серед обов'язків окружних інженерів виділялися такі: „распорядительные действия по применению обязательных постановлений, издаваемых присутствием по горнозаводским делам, и надзор за исполнением постановлений; рассмотрение и утверждение такс, табелей, расписаний и правил внутреннего распорядка, составляемых горнозаводскими управлениями для руководства рабочих” [9, с.1139-1140].

Царський уряд опікувався розвитком не тільки гірничої промисловості, а й металургійної. Так, у 1892 р. було опубліковано урядове розпорядження про створення постійної дорадчої контори залізних заводчиків. Контора мала збирати дані про стан залізної промисловості, розробляти й обговорювати питання, пов'язані з потребами цієї промисловості. Члени контори повинні були підтримувати зв'язки з урядовими установами та

представниками заводів, розробляти програми з'їздів, видавати періодичний орган, присвячений інтересам залізної промисловості [46, с.1510].

Під час виникнення епідемії холери були опубліковані урядові розпорядження міністра державного майна та міністра внутрішніх справ. Ці розпорядження надали начальнику гірничого управління південної Росії особливі права для здійснення будь-яких заходів проти поширення епідемії на гірничих промислах і заводах, тобто він відповідав за нагляд і виконання спеціальних санітарно-поліцейських правил на території гірничих закладів [44, с.1321-1323].

Іншим аспектом діяльності уряду, який висвітлювався на сторінках ГЗЛ, було вирішення проблем залізничного транспорту. Промисловий розвиток регіону, зростання видобутку мінерального палива, будівництво металургійних заводів – все це загострювало залізничне питання. Так склалося, що найголовніші залізничні магістралі, Донецька кам'яновугільна та Катерининська, не могли узгодити свої дії, що знижувало ефективність доріг і призводило до подорожчання перевезення. Для вдосконалення мережі залізниць Донецького басейну та Катеринославського промислового району в 90-х рр. було створено багато нових гілок і під'їзних шляхів. При цьому уряд надавав перевагу казенним залізницям. У 1891 р. держава викупила Курсько-Харківсько-Азовську, а через два роки – Донецьку кам'яновугільну залізницю. До Катерининської дороги були приєднані донецькі ділянки: Ясинувата-Маріуполь, Ясинувата-Хацапетівка, Дебальцевський вузол із лініями, які йшли до Микитівки, Луганська, Зверєво, Варваропілля. До кінця 90-х рр. XIX ст. [20, арк.1-7]. Катерининська залізниця стала однією з найбільших у Росії, її довжина становила 2 166 верст. Збільшення вантажопотоку (якщо по всій Росії на одну версту припадало 81 тис. пуд. вантажів, то в південному гірничопромисловому районі – 302 тис. пуд.) змусило уряд будувати другу Катерининську дорогу довжиною 683

версти, прокладену паралельно першій. Нова дорога проходила територією Маріупольського, Бердянського, Мелітопольського й Олександрівського повітів, забезпечивши вихід вантажів із Донецько-Придніпровського регіону до центральних промислових регіонів імперії й Азовсько-Чорноморських портів [37, с.225]. На рубежі століть начальник Катерининської залізниці О.А. Верховцев на сторінках журналу ГЗЛ доповідав про будівництво нових залізничних гілок: Долгінцево – Нікополь – Олександрівськ – Пологи – Волноваха та інших [13, с.4633; 14, с.6409].

У ГЗЛ наводилися дані про зростання обсягів вантажів на залізницях регіону. Так, наприклад, Курсько-Харківсько-Азовська залізниця в 1880 р. перевозила 26 млн. пуд. кам'яного вугілля, а в 1894 р. – 70 млн. пуд., тобто майже в три рази більше. Особливу роль відіграли Донецька кам'яновугільна та Катерининська залізниці. Катерининська залізниця разом із Донецькою перевезла в 1885 р. 18,8 млн. пуд. кам'яного вугілля, а в 1895 р. – 127,8 млн. пуд., що у 6,5 разів більше. Всі три залізниці – Азовська, Катерининська і Донецька – разом у 1885 р. перевезли 69,5 млн. пуд. мінерального палива, у 1894 р. – 197,5 млн. пуд., а в 1898 р. – вже 316,2 млн. пуд. Якщо порівняти дані перевезення вугілля за 1885 р. з даними перевезення за 1898 р., то ми можемо констатувати зростання обсягів перевезення в 4,5 разів. У 1899 р. було перевезено: мінерального палива – 382,8 млн. пуд., залізних руд – 175 млн. пуд., флюсів – 35 млн. пуд., металевих виробів – 75 млн. пуд., солі – 26,4 млн. пуд., що в цілому дорівнювало майже 700 млн. пуд. вантажів [36, с.3973-3974].

Уряд щороку виділяв значні кошти для розвитку залізничного перевезення, але гірничя та гірничозаводська галузі промисловості регіону так швидко розвивалися, що залізниці за ними не встигали. Проблеми з перевезенням усе зростаючих обсягів вугілля зумовили створення Тимчасового комітету з перевезення мінерального палива в 1888. Він

виконував розподільчу та контролюючу функції. Згідно з правилами, до 20-го числа кожного місяця власники копалень і вуглепромисловці повинні були складати списки та надавати заявки на перевезення мінерального палива. Головні споживачі вугілля – залізниці, пароплавства, заводи, фабрики та інші установи – теж надавали заявки із зазначенням обсягів перевезень і станцій призначення. Якщо вуглепромисловці несвоєчасно відмовлялися від заздалегідь замовлених вагонів, то вони повинні були сплачувати штрафи на користь залізниці, а якщо залізниця порушила домовленості, то вона повинна була сплачувати штрафи відправникам мінерального палива [17, с.364-365; 16, с.516]. Очолив комітет А.Ф. Мевіус, який раз на місяць публікував у ГЗЛ статистичні дані про перевезення мінерального палива залізницею.

У 1892 р. було опубліковано розпорядження уряду про продовження дії Тимчасового комітету з урегулювання перевезення донецького кам'яного вугілля на три роки до 1 січня 1895 р.

У 90-х рр. традиційним напрямом урядової політики щодо гірничої та металургійної галузей промисловості Донецько-Придніпровського регіону залишався державний протекціонізм. У 1890 р. були переглянуті розміри мита на іноземне кам'яне вугілля, а в 1891 р. – на чавун. Метою цих заходів було витіснити закордонне паливо та метал із російських ринків, тобто остаточно встановилася протекційна система підтримки вітчизняного виробника. У 1893 р. М.С. Авдаков наводив показники швидкого промислового зростання на Півдні Росії, яке, на його думку, було наслідком сприятливої митної політики. Обсяги видобутку кам'яного вугілля зросли майже на 137 млн. пуд., виробництво чавуну збільшилося майже у два рази, заліза та сталі – на 16 млн. пуд. [2, с.1617]. Він закликав уряд зберегти мито як позитивний фактор розвитку промисловості в регіоні, навівши результати

про прогресуючу конкурентоспроможність донецького вугілля.

В 1895 р. частина донецького вугілля в порівнянні з іноземним зросла більше як утричі, тоді як частина іноземного вугілля скоротилася майже вдвічі. Це значило, що донецьке вугілля почало використовуватись у віддалених промислових районах імперії.

До питання про мито на іноземну продукцію, зокрема чавун, ГЗЛ неодноразово звертався у 1897 р. У 1898 р. уряд прийняв закон про податок на чавун, який був запроваджений на 10 років [21, с.3569].

Тверді протекціоністські дії уряду стимулювали надходження капіталів до Донецько-Придніпровського регіону. До таких заходів уряду можна віднести залучення іноземного капіталу. Ці заходи обговорювались у ГЗЛ. І.А. Тіме, заслужений професор С.-Петербурзького гірничого інституту, до якого неодноразово зверталися по консультацію гірничопромисловці, опублікував у 1899 р. у ГЗЛ статтю, що була присвячена проблемі іноземних капіталів. Він зазначав, „ ... что иностранцам прекрасно жилось в России”, вони відчували на собі надзвичайну гостинність населення і використовували недосконалість російського законодавства про надра. Різні погляди висловлювали фахівці на роль іноземного капіталу в російській промисловості, але, як підкреслював І.Тіме, цей капітал був корисним. Хоча приплив іноземних капіталів був викликаний необхідністю, він розглядав існуючу ситуацію як тимчасову. Знання та досвід іноземних фахівців, на його погляд, необхідно було запозичувати та ефективно використовувати (серед гірничих інженерів Півдня Росії 50% були іноземцями), а що стосується надр, то питання про наслідки їх експлуатації було складним, тому що іноземці часто перепродували землі для прискорення власного збагачення [50, с.3483-3486; 49, с.3663].

У галузевій пресі аналізувалася ситуація з іноземними капіталами, які надходили безпосередньо до Донецько-Придніпровського регіону. Так, наприклад,

розглядався звіт Південно-Російського Дніпровського металургійного товариства за 1896-1897 рр., акціонерами якого були бельгійські, французькі та польські підприємці [27, с.223]. Автор публікацій підкреслював, що діяльність цього товариства давала блискучі результати. Товариство посідало одне з перших місць у промисловості регіону. Проведений аналіз засвідчував, що 22% виробленої продукції, яка була створена на базі іноземних капіталів, потрапляли за межі країни, а 78% залишалося в ній. У 1897–1898 рр. Дніпровське товариство одержало чистого прибутку на суму 3 979 741 крб., що складало 80% до основного капіталу, а акціонерам нарахували 2 000 000 крб., тобто 40% на основний капітал [49, с.3663; 21, с.3569, 3648].

Ще одним аспектом діяльності уряду щодо забезпечення сприятливих умов розвитку гірничої та металургійної промисловості була соціальна політика, або так зване робітниче питання. Необхідно було розробити правила найму робітників для гірничої промисловості [19, арк.97-102]. Архівні матеріали свідчать, що робітники гірничої промисловості Бахмутського повіту, наприклад, були незадоволені умовами праці. Своє невдоволення вони виявили в заворушеннях, про що було повідомлено міністра внутрішніх справ [19, арк.56-61]. Робітники гірничої промисловості Бахмутського повіту були також незадоволені нарахуванням заробітної плати, про що повідомляв бахмутський повітовий справник Катеринославського губернатора. Архівні матеріали свідчать про те, що визріла необхідність установити порядок нарахування заробітної плати робітникам гірничої галузі [18, арк.1].

На сторінках ЮРГЛ та ГЗЛ із пропозиціями щодо покращення умов життя та діяльності працівників галузей виступали гірничопромисловці. Наприклад, зазначалося, що військове керівництво області Війська Донського одержувало з Грушевського рудника на користь військової

скарбниці чверть копійки з кожного видобутого пуда антрациту, що складало щорічно сорок і більше тисяч крб. Ці податки сплачувалися десятиліттями, тобто Грушевський рудник сплатив військовій скарбниці більше 0,5 млн. крб. Зазначалося, що відповідних дій з боку військового керівництва не спостерігалося. Галузева преса засуджувала бездіяльність військового керівництва і підкреслювала, що нічого не робилося, щоб покращити стан шляхів, побудувати школи для дітей робітників, лікарні для гірників [55, с.1013].

У Харкові на IX з'їзді південних гірничопромисловців було розглянуто Статут товариства допомоги гірничим робітникам на півдні Росії, його було узгоджено в міністерстві державного майна та затверджено імператором. Мета цього товариства – допомагати родинам гірничих робітників, які загинули на заводах і копальнях унаслідок нещасного випадку, надавати допомогу тим робітникам, які втратили працездатність, були покалічені на виробництві та не могли забезпечувати себе й свої родини. Дія товариства поширювалася на робітників усіх тих копалень Донецького басейну, власники або орендатори яких брали участь у створенні фонду і зробили внески [23, с.1195-1197].

У галузевій пресі відзначали, що в гірничій промисловості відчувалася нестача робочих рук і спостерігалася їх відносно висока вартість (заробітна плата шахтаря на Півдні Росії була вищою за заробітну плату робітника непромислових районів). Підкреслювалося, що при деяких заводах формувалася постійний контингент робітників і з'являлися поселення. Виникала необхідність забезпечити житлові умови для робітників і забезпечити їх виробництвом, на якому виконувалися б усі правила безпеки, відповідно, робітники менше страждали б від нещасних випадків. В Інструкції гірничому управлінню південної Росії, яка була опублікована в ГЗЛ у 1891 р., підкреслювалася необхідність дотримання правил безпеки для робітників під час

гірничозаводських робіт, правил для жінок і дітей, а також необхідність розглядати справи про нещасні випадки з гірничими робітниками та виносити рішення по цих справах. Особлива увага приділялася нагляду за використанням парових котлів та вибухових речовин [38, с.1510]. У Доповненні до Правил інструкції з нагляду за приватною гірничою промисловістю було зазначено, що окружні інженери зобов'язані наглядати за дотриманням правил безпеки, а саме за належним вентиляванням у шахтах, запобіганням і гасінням пожеж [39, с.1271-1272; 45, с.3599-3600].

За розпорядженням міністра державного майна в серпні 1888 р. було скликано комісію з робітничого питання під головуванням Є.М. Таскіна. Результати засідань комісії були представлені в 1889 р. на XIII з'їзді південних гірничопромисловців, а потім відпрацьований проект правил був направлений до уряду. У 1891 р. в ГЗЛ було надруковано розпорядження про додаткові постанови стосовно правил проведення гірничих робіт із огляду на їх безпеку, спрямоване на запобігання нещасним випадкам у копальнях від вибуху гримучого газу. У вугільних копальнях, де було виявлено появу гримучого газу, заборонялося курити та використовувати чорний порох та інші подібні матеріали. Не дозволялося використовувати лампи без спеціального скляного циліндра. Вказувалося, що повітря, необхідне для підземних повітряних печей, повинно проходити крізь спеціальні штреки. Чисте повітря мало складати не менше, ніж півтора кубічні фути на секунду на кожного робітника й три фути на кожного коня. У копальнях, де повітря змішувалося з пилом та з гримучим газом, необхідно було здійснювати безперервне й активне провітрювання [7, с.1005-1006].

Статті нового Закону, який було прийнято 9 березня 1892 р. та інструкції з нагляду за гірничою промисловістю розробляли гірничопромисловці, представники місцевої гірничої інспекції та посадовці. Гірничопромисловці багато уваги приділили

умовам найму робітників [11, с.1316]. У ГЗЛ було опубліковано урядове розпорядження, до якого ввійшли додаткові постанови до правил проведення гірничих робіт, застереження про можливість вибухів у тих копальнях, де накопичувався гримучий газ [8, с.1123]. У декількох номерах галузевого видання за 1892 р. публікувалися урядові розпорядження про нагляд за благоустроєм і порядком на приватних гірничих заводах і промислах, а також про наймання робітників на ці заводи та промисли [9, с.1151-1152].

З матеріалів ГЗЛ можна дізнатися про правила найму робітників за угодами. Договори оформлялися письмово, в них перелічувалися умови найму, а також указувалися прізвища робітників. Вимагали також видавати розрахункову книжку робітника. З дозволу окружного інженера робітникам могли відпускати вибухові речовини, освітлювальні матеріали та інструменти за рахунок заробітної плати, але за цінами, які були б не вище заготовельних. Дуже важливий пункт у цьому урядовому розпорядженні стосувався малолітніх робітників – підлітків до п'ятнадцяти років, а також жінок. Як зазначалося, вони не допускалися до нічних робіт і до робіт під землею. Малолітні робітники не повинні були працювати більше восьми годин на добу [10, с.1185].

8 червня 1893 р. вийшло урядове розпорядження про деякі зміни правил нагляду за установами фабрично-заводської промисловості та про взаємовідносини фабрикантів і робітників. При оформленні договору найму в розрахункових книжках зазначалися не тільки умови найму, але й розцінки за роботу та розміри стягнення за прогули та неякісну роботу. Заробітна плата повинна була сплачуватись один раз на місяць. Якщо робітник не одержав заробітну плату з вини роботодавця, то він міг звертатися до суду або скасовувати договір [43, с.1643]. Урядове розпорядження від 2 червня 1897 р. було присвячене робочому дню та розподілу робочого часу в установах

фабрично-заводської промисловості. Власник промислового підприємства повинен був визначити загальні умови, за яких він наймав на роботу, відтворити все це у правилах внутрішнього розпорядку, в цінових табелях, відомостях, правилах і тарифах, щоб кожний бажаючий міг ознайомитися з ними. Робітник одержував розрахункову книжку затвердженої форми [41, с.3125; 3155].

На сторінках ГЗЛ обговорювалося урядове розпорядження, присвячене переліку обов'язків окружних гірничих інженерів. Особливу увагу дописувачів привернув пункт, у якому зазначалося, що гірничі інженери повинні були нести відповідальність за робітників не тільки під час їх перебування на виробництві. Окружні інженери повинні були контролювати виконання урядових постанов про початкову освіту жінок, підлітків і малолітніх робітників. До кола обов'язків окружних інженерів також належав нагляд за виконанням промисловцями та робітниками правил ділових відносин.

Таким чином, у 80-90-х рр. розпочалося формування Донецько-Придніпровського індустріального регіону. У 80-і рр. стан гірничої та металургійної промисловості характеризувався як застійний, біфуркаційний, перехідний. Технічні галузеві журнали (ЮРГЛ та ГЗЛ) висвітлювали діяльність гірничопромисловців Півдня Росії, спрямовану на розвиток кам'яновугільної та металургійної промисловості, відзначали роль іноземного капіталу як важливого чинника у становленні та модернізації промисловості, підтримували державні пільги та субсидії для розвитку вітчизняної промисловості, визначали недоліки та прорахунки урядової політики щодо регіону на тлі загального промислового відставання імперії та запропонували напрямки виходу з кризи.

У 90-х рр. XIX ст. завдяки твердій протекціоністській урядовій політиці, зусиллям підприємців, а також роботи

редакційних комітетів галузевої преси, стан гірничої та металургійної промисловості не тільки значно поліпшився, але й дозволив промисловості регіону вийти на провідні рубежі в народногосподарському комплексі Російської імперії. Діяльність уряду щодо забезпечення темпів розвитку гірничої та гірничозаводської промисловості в Донецько-Придніпровському регіоні здійснювалася за принципами протекціонізму і мала декілька головних аспектів, які досить повно висвітлювала галузева преса.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Авдаков Н.С. Железная и каменноугольная промышленность на Юге России [Текст] / Н.С. Авдаков // ГЗЛ. – 1891. – № 2. – С. 856-861.
2. Авдаков Н.С. О перевозках минерального топлива в Донском бассейне [Текст] / Н.С. Авдаков // ГЗЛ. – 1893. – № 17. – С. 1617-1619.
3. Авдаков Н.С. Положение о горнопромышленных съездах Южной России [Текст] / Н.С. Авдаков // ЮРГЛ. – 1886. – № 148-149. – С. 1999-2002.
4. Бакулев Г. Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна [Текст] / Г. Д. Бакулев – М.: Госполитиздат, 1955. – 672 с.
5. Бакулев Г. Д. Черная металлургия Юга России [Текст] / Г. Д. Бакулев – М.: Металлургиздат, 1953. – 247 с.
6. Высочайшее повеление. Об учреждении горного управления южной России [Текст] // ГЗЛ. – 1891. – № 12. – С. 993.
7. ГЗЛ [Текст]. – 1891. – № 13. – С. 1005-1006.
8. ГЗЛ [Текст]. – 1892. – № 8. – С. 1123.
9. ГЗЛ [Текст]. – 1892. – № 9. – С. 1151-1152.
10. ГЗЛ [Текст]. – 1892. – № 10. – С. 1185.
11. ГЗЛ [Текст]. – 1892. – № 16. – С. 1316.
12. ГЗЛ [Текст]. – 1895. – № 13. – С. 2237-2238; № 14. – С. 2245-2246.
13. ГЗЛ [Текст]. – 1900. – № 21. – С. 4560-4563; № 23. – С. 4633.
14. ГЗЛ [Текст]. – 1903. – № 26. – С. 6409.
15. Голобуцкий В.О. Экономическая история Украинской РСР: Дожовтневий період [Текст] / В.О. Голобуцкий. – К.: Вища школа, 1970. – 298 с.
16. Горнозаводская промышленность в Екатеринославской губернии [Текст] // ГЗЛ. – 1889. – № 19. – С. 516-518.
17. Горнозаводская промышленность на Юге России в 1886 г. [Текст] // ГЗЛ. – 1889. – № 6. – С. 364-365.
18. ДАДО–Ф. 11. – Оп. 1. – Стр. 335. – 164 арк.
19. ДАДО–Ф. 11. – Оп. 1. – Стр. 236. – 200 арк.
20. ДАДО–Ф. 566. – Оп. 1. – Стр. 1–33 арк.
21. XXIII съезд горнопромышленников Юга России [Текст] // ГЗЛ. – 1898. – № 22. – С. 3569; 1899. – № 2. – С. 3648.

- А.Г.Перетокін
Заходи уряду...
22. 200-летие горного ведомства в России [Текст]//ГЗЛ .– 1900. – № 20. – С. 4534-4536.
 23. IX съезд горнопромышленников Юга России [Текст] //ЮРГЛ. – 1884. – № 104. – С. 1195-1197.
 24. Дерев'янкін Т.І. Промисловий переворот на Україні: Питання теорії та історії. [Текст]/Т.І. Дерев'янкін – К.: Наук. думка, 1975. – 279 с.
 25. Довжук І.В. Роль важкої промисловості Донбасу в розвитку економіки Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” [Текст]/І.В. Довжук. – Донецьк, 2004. – 40 с.
 26. Злупко С.М. Економічна історія України: навч. посіб. [Текст]/С.М. Злупко. – К.: Знання, 2006. – 367 с.
 27. Історія міст і сіл Української РСР, Дніпропетровська область [Текст]. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 958 с.
 28. Історія народного господарства Української РСР: У 3-х т., 4-х кн. [Текст]/ Ін-т економіки АН УРСР. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1983. – 463 с.
 29. Історія Української РСР: у 8-ми т. 10 кн. [Текст]/Гол. ред. Ю.Ю. Кондуфор. – К., 1977-1979. – Т. 3, Т.4.
 30. Крутіков В.В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період [Текст]/ В.В. Крутіков. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1992. – 172 с.
 31. Мельник Л.Г. Технічний переворот на Україні 60–90 рр. XIX ст. [Текст]/ Л.Г. Мельник – К.: Вид-во КДУ, 1972. – 240 с.
 32. Местные известия [Текст]//ЮРГЛ.– 1886. – № 142. – С. 1918.
 33. Михненко А.М. Історія Донецького басейну другої половини XIX – першої половини XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” [Текст]/ А.М. Михненко. – Донецьк, 2001. – 35 с.
 34. Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні [Текст]/ О.О. Нестеренко. – Ч. 1. – К.: Наук. думка, 1959. – 496 с.; Ч. 2. – К.: Наук. думка, 1962. – 576 с.
 35. Новик Е.О. История геологических исследований Донецкого каменноугольного бассейна (1700-1917) [Текст]/Новик Е.О., Пермяков В.В., Коваленко К.О. – К.: Изд-во АН УССР, 1960. – 532 с.
 36. О современном положении горной и горнозаводской промышленности на юге России [Текст]//ГЗЛ. – 1899. – № 15. – С. 3903; № 16. – С. 3919; № 18. – С. 3955-3957; № 19. – С. 3973-3974
 37. Подов В.І. Історія Донбасу [Текст]/ В.І. Подов, В.С. Курило. – Луганськ: Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”. – 2009. – 300 с.
 38. Правительственное распоряжение. Дополнение к правилам, приложенным к инструкции по надзору за частною горною промышленностью, утвержденной министром государственных имуществ 2 июля 1888 года [Текст]//ГЗЛ. – 1892. – № 20. – С. 1510.
 39. Правительственное распоряжение. Дополнительные постановления к правилам для ведения горных работ в видах их безопасности [Текст]//ГЗЛ. – 1892. – № 12. – С. 1271-1272.
 40. Правительственное распоряжение. Инструкция Горному Управлению южной России, составленная на основании ст. 10 Высочайше утвержденного, в 13-й день мая 1891 года, мнения Государственного Совета [Текст]//ГЗЛ. – 1891. – № 20. – С. 1085.
 41. Правительственное распоряжение. Инструкция по применению на горных заводах и промыслах Высочайше утвержденного 2-го июня 1897 года мнения Государственного Совета о продолжительности и распределении рабочего времени в заведениях фабрично-заводской промышленности [Текст]//ГЗЛ. – 1898. – № 2. – С. 3125, № 3. – С. 3153.
 42. Правительственное распоряжение. О горном управлении южной России [Текст]//ГЗЛ.–1893. –№ 4. –С. 1459-1461.
 43. Правительственное распоряжение. О некоторых изменениях правил о надзоре за заведениями фабрично-заводской промышленности и о взаимных отношениях фабрикантов и рабочих [Текст]//ГЗЛ. – 1893. – № 18. – С. 1643.
 44. Правительственное распоряжение. О предоставлении начальнику горного управления южной России некоторых полномочий на время существования холерной эпидемии [Текст]//ГЗЛ. – 1892. – № 17. – С. 1321-1323.
 45. Правительственное распоряжение. Об изменении инструкции по надзору за частною горною промышленностью и приложенных к ней правил для ведения горных работ в видах их безопасности [Текст] //ГЗЛ. – 1898. – № 24. – С. 3599-3600.
 46. Правительственное распоряжение. Положение о постоянной совещательной конторе железных заводчиков [Текст]//ГЗЛ. – 1891. – № 15. – С. 1303-1304; 1892. – № 20. – С. 1510.
 47. Соловьёва А.М. Промышленная революция в России XIX в. [Текст]/А.М. Соловьёва. – М.: Наука, 1990. – 262 с.
 48. Струмилин С.Г. Очерки экономической истории России и СССР [Текст]/С.Г. Струмилин. – М.: Наука, 1966. – 515 с.
 49. Тиме И.А. Иностранные капиталы [Текст]/И.А.Тиме //ГЗЛ. – 1899. – № 3. – С. 3663.
 50. Тиме И.А. Современное положение нашего южного горнозаводского дела, его светлые и темные стороны [Текст]/ И.А. Тиме //ГЗЛ. – 1898. – № 18. – С. 3483-3486.
 51. Тихонов Б.В. Каменноугольная промышленность и черная металлургия России во второй половине XIX века [Текст]/Б.В. Тихонов. – М.: Наука, 1988. – 277 с.
 52. 37 очередной съезд горнопромышленников Юга России, [Текст]//ГЗД. – 1912. – № 47-48. – С. 6332-6338.
 53. Хромов П.А. Экономическое развитие России [Текст] /П.А. Хромов. – М.: Наука, 1967. – 535 с.
 54. Шляхов О.Б. Україна на шляху до індустріального суспільства (друга половина XIX – початок XX ст.): моногр. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. – 244 с.
 55. ЮРГЛ [Текст]. – 1884. – № 91. – С. 1013.